

Pregledni članci i stručni radovi

UDK 025.43

006.44:02

Pregledni članak

Prihvaćeno za tisak 3. 10. 2000.

Irena Kolbas
Etnografski muzej Zagreb

Načela izrade jezika za predmetno označivanje

Rad donosi osnovna načela izrade jezika za predmetno označivanje. Uz definicije tih načela opisana je i njihova primjena u najvećim knjižnicama svijeta kao i neka rješenja i uočeni problemi unutar pojedinih sustava. Ta se načela temelje u prvom redu na semantičkim i pragmatičkim odnosima. Članak se daje lingvističkoj zajednici da vidi kako se druge discipline koriste dostignućima lingvistike i kako bez lingvistike neke discipline i ne mogu razvijati svoje sustave.

Uvod

Knjižnična je zajednica već odavno uočila važnost lingvističkih dostignuća za svoj rad. To je vidljivo osobito na području sadržajne obrade knjižnične građe. U sklopu sadržajne obrade bitan segment čini predmetizacija. Predmetizacija je, najjednostavnije rečeno, određivanje sadržaja dokumenta i njegovo označivanje pojmovnim oznakama. Jedna ili nekoliko pojmovnih oznaka mogu oblikovati jednostavnu ili složenu predmetnu odrednicu. One mogu biti relativno proizvoljni oblici pa se tad nazivaju ključne riječi. Drugi su oblik sustavi semantičkih veza među pojmovima koji se slažu u tezauruse i to su onda strukturirani popisi pojmova. U tezaurusu svaki pojam ili pojmovna oznaka ima svoje mjesto u mreži pojmova, što znači da su pojmovi međusobno povezani hijerarhijskim i relacijskim odnosima. Tako uz jednu pojmovnu oznaku postoji veza na širi pojam, uži pojam i relacijski ili asocijativni pojam. Međunarodna knjižnična zajednica je 1999. donijela načela za izradu jezika za predmetno označivanje i objavila ih u publikaciji *Principles underlying subject heading languages*. Tim načelima se bavi ovaj rad.

I. Načela jezika za predmetno označivanje

Načela su podijeljena na dva dijela: Prvi dio donosi teoretski okvir, drugi praktičnu primjenu. Prvi dio obuhvaća referentni okvir, definicije i načela, a drugi dio načela u pojedinim stvarnim sustavima. Za ovaj je prikaz, a i neke stvarne početke na radu s jezicima za predmetno označivanje, važno detaljnije prikazati prvi dio, a to su opća načela.

1. Referentni okvir, definicije i načela

Referentni okvir

Načela izrade jezika za predmetno označivanje su rezultat rada Radne skupine pri Sekciji za klasifikaciju i indeksiranje pri Odjelu za bibliografsku kontrolu IFLA-e (*Working Group on Principles Underlying Subject Heading Languages of the Section on Classification and Indexing of the IFLA Division of Bibliographic Control*).

Namjera njihova rada bila je vidjeti kako se mogu utvrditi opća načela. Ono što je dosad postignuto moguće je vidjeti u ovom radu, premda je potrebna dodatna potvrda i drugih primjera jezika za predmetno označivanje kako bi se pokazalo da utvrđena načela doista vrijede za sve sustave.

Namjena:

- a) lakši pristup predmetu na obavijesnoj i međunarodnoj razini
- b) pomoć pri razvijanju jezika za predmetno označivanje uz utvrđivanje što znači dobar jezik za predmetno označivanje i koje su željene konstrukcije i primjene za takve jezike
- c) promocija razumijevanja različitih jezika za predmetno označivanje utvrđivanjem onog što im je zajedničko i davanje strukture za njihovo usporedno proučavanje,
- d) osiguravanje teoretskog temelja za pojedine standarde ili smjernice za oblikovanje jezika za predmetno označivanje i njegove primjene

Definicije

Jezik za predmetno označivanje je dokumentacijski jezik koji omogućuje dosljedni pristup sadržaju dokumenta u katalogu, bibliografiji ili kazalu, gdje se pod dokumentom razumijeva knjižna i neknjižna građa. Sastoji se od kontroliranog rječnika nazivlja koji predstavlja pojmove i nazive te semantičke strukture koja pokazuje paradigmatske odnose među njima; može sadržavati i sintaktička pravila za slaganje pojmova u nizove.

Predmetna odrednica jezični je izraz (riječ ili skupina riječi) koji izražava predmetni sadržaj dokumenta i upotrebljava se za razvrstavanje i pretraživanje u katalogima, bibliografijama i katalogima. Može se sastojati od jedne riječi ili više riječi koje su onda poredane u skladu sa sintaktičkim pravilima.

Načela su opće upute za određivanje oblika i primjene jezika za predmetno označivanje. Dvije su skupine načela: načela oblikovanja i načela primjene.

Načela oblikovanja (*Construction principles*)

Načelo jedinstvene odrednice (*Uniform heading principle*) olakšava kontrolu sinonimije i smješta predmete na jedno mjesto u bibliografskom zapisu, to jest, svaki pojam ili ime koje je indeksirano jezikom za predmetno označivanje treba biti prikazano samo jednom normiranom odrednicom.

Načelo sinonimije (*Synonymy principle*) okuplja sve podatke o određenom predmetu na jednom mjestu i kontrolira se jezikom za predmetno označivanje.

Načelo homonimije (*Homonymy principle*) sprečava ulaz irelevantnih podataka i povećava preciznost jezika za predmetno označivanje, to jest, homonimija se kontrolira tim jezikom.

Semantičko načelo (*Semantic principle*) izražava semantičku (paradigmat-sku) strukturu jezika za predmetno označivanje, što znači da predmetne odrednice trebaju biti povezane prema odnosima istovrijednosti, hijerarhije i koordinacije¹.

Sintaktičko načelo (*Syntax principle*) upotrebljava se da bi se izrazile složene predmetne odrednice. Sintaksa jezika za predmetno označivanje treba povezivati elemente predmetne odrednice sintagmatskim, a ne semantičkim (paradigmat-skim) odnosima.

Načelo dosljednosti (*Consistency principle*) osigurava da svaka nova predmetna odrednica prihvaćena u jeziku za predmetno označivanje treba biti slična oblikom i strukturom usporedivim odrednicama koje već postoje u tom jeziku.

Načelo imenovanja (*Naming principle*) olakšava integrirani pristup imeni-ma osoba, mjesta, obitelji, korporativnih tijela i stvarnim naslovima djela korištenih u jeziku za predmetno označivanje putem kataloga, bibliografije ili kazala, a koji su u skladu s pravilima korištenim za autore i naslove u tim kata-lozima, bibliografijama i kazalima.

Načelo potvrđenosti² ili načelo predloška³ (*Literary warrant principle*) služi da bi se izrazio predmetni sadržaj dokumenta; rječnik jezika za predmetno označivanje treba se dinamično razvijati na temelju jezične potvrđenosti, odnosno na osnovi predloška te sustavno integrirati unutar postojećeg rječnika.

Korisničko načelo (*User principle*) služi da bi se izašlo u susret potrebama korisnika; rječnik jezika za predmetno označivanje treba biti izabran tako da odražava trenutačnu upotrebu jezika određene vrste korisnika, bilo općih ili specijalnih knjižnica.

Načela primjene (*Application principles*)

Načelo politike predmetnog označivanja (*Subject indexing policy principle*)

1. O odnosima između pojmova više u: Mihaljević, str. 24–30, 49→.
2. Potvrđenost je naziv preuzet iz transformacijske gramatike N. Chomskog, a odnosi se na konkretne sintagme zatečene u nekom korpusu.
3. »Načelo predloška« je prijevod prema Willer, str. 60.

Da bi se odgovorilo na potrebe korisnika i ponudila ujednačena obrada dokumenta, treba razviti politike indeksiranja koje usmjeravaju predmetnu analizu i predstavljanje dokumenta.

Posebno načelo odrednica (*Specific heading principle*) služi da bi se povećala točnost jezika za predmetno označivanje; predmetne odrednice ili skupovi predmetnih odrednica trebaju biti koekstenzivni, tj. biti jednaki ili odgovarajući u prostoru, vremenu ili području djelovanja s predmetnim sadržajem na koji se odnose. Jednostavnije rečeno, predmetne odrednice svojim opsegom trebaju biti odgovarajuće predmetnom sadržaju dokumenta. Da bi se u pretraživanju dobio odgovarajući broj jedinica, razina koekstenzivnih predmetnih odrednica treba biti prilagođena veličini baze i razvoju knjižnične zbirke.

II. Primjena u stvarnim sustavima

U drugom dijelu rada nalazimo kako se načela provode u stvarnim sustavima. Taj drugi dio predstavlja primjenu načela u odabranim predmetnim sustavima. Zastupljeno je deset knjižnica iz raznih zemalja s razvijenim predmetnim indeksiranjem na devet jezika. Kao primjeri su poslužile sljedeće ustanove i njihovi priručnici:

1. SAD — Kongresna knjižnica (Library of Congress)
LCSH — *Library of Congress Subject Headings*
Subject Cataloging Manual, Subject Headings, 5th ed., 1996.
2. Njemačka — Njemačka knjižnica (Die deutsche Bibliothek)
RSWK — *Regeln für den Schlagwortkatalog*, 1991.
3. Portugal — Nacionalna knjižnica (Biblioteca nacional)
SIPORBASE — *Sistema de Indexação em Português. Manual*, 3rd ed., 1998.
4. Iran — Nacionalna knjižnica Irana (National Library of Iran)
List of Persian Subject Headings, 2nd ed., 1994.
Rules and Regulations Concerning Subject Headings
5. Kanada — Nacionalna knjižnica Kanade (National Library of Canada)
Canadian Subject Headings, 3rd ed., 1992.
6. Kanada — Sveučilište Laval (Université Laval)
RMV — *Répertoire de vedettes-matière*
7. Norveška — Središnja knjižnica (Biblioteksentralen) (Oslo)
Emneordskatalogisering: forslag til norsk standard / Ellen Hjørstæter, 1990.
8. Španjolska — Nacionalna knjižnica (Biblioteca nacional)
EMBN — *Encabezamientos de Materia de la Biblioteca Nacional: Manual de Uso*

9. Poljska — Narodna knjižnica (Biblioteka narodowa)
Instrukcja tematowania i katalogu przedmiotowego, 1991.
Słownik języka hasel przedmiotowych Biblioteki Narodowej, 1993.
10. Francuska — Nacionalna knjižnica Francuske (Bibliothèque national de France)
RAMEAU — Répertoire d' Autorité-Matière Encyclopédique et Alphabétique Unifié,
Guide d'indexation RAMEAU, 1995.
Norme française NF Z 47-200, 1985.
Rameau. Journal des créations et des modifications
11. Rusija — Nacionalna knjižnica Rusije (Российская Национальная Библиотека)
List of subject headings of the National Library of Russia

U daljnjem tekstu prikazana je primjena načela na odabranim primjerima iz stvarnih sustava navedenih ustanova.

Primjena pojedinih načela

Primjena načela jedinstvene odrednice

Svi navedeni predmetni sustavi izgrađuju jedinstvene predmetne odrednice. Dvojbe se javljaju kod složenih predmetnih odrednica: treba li ih dijeliti u dvije odrednice (ili odrednicu i pododrednicu) ili se služiti sintaktičkim načelom. Na primjer za pripovijest o sportu mogu se staviti bar dvije varijante: **Sport** — **Književnost** ili **Sportske pripovijesti**.

Kongresna knjižnica 1980. odabrala je odrednicu prema prirodnom jeziku.

Nacionalna knjižnica Njemačke izrađuje odrednice koje proizlaze iz teksta, što znači da ako, primjerice, tekst govori Engleskoj, odrednica neće biti **Velika Britanija** već **Engleska**. Ti primjeri pokazuju kako su oba zemljopisna naziva usvojene, normirane jedinstvene predmetne odrednice.

Portugalska Nacionalna knjižnica upotrebljava nazive iz prirodnog jezika.

Iranska Nacionalna knjižnica, nastojeći biti pristupačna cijelom svijetu, donosi odrednice i na perzijskom i na engleskom jeziku sa svim užitim, širim i povezanim nazivima uz opis odrednice s Deweyevom decimalnom klasifikacijom i klasifikacijom Kongresne knjižnice.

Kanadska Nacionalna knjižnica temelji svoje odrednice na radu Kongresne knjižnice, ali uz njih su napravljene neke izmjene za svoje potrebe koje se u prvom redu odnose na kanadske etničke skupine i jezična pitanja.

Kanadsko Sveučilište Laval također rabi rješenja Kongresne knjižnice.

Norveška Središnja knjižnica iz Osla radi prema priručniku E. Hjørstæter iz 1990. Iznijeli su problem sinonimije i odabira preferiranog, vodećeg naziva.

Španjolska Nacionalna knjižnica radi prema priručniku koji još nije objavljen. Priručnik inzistira na prirodnom jeziku i na odrednicama koje proizlaze iz teksta dokumenta, kao što to radi i Nacionalna knjižnica Njemačke.

Poljska Narodna knjižnica također upozorava na problem sinonimije gdje se odabire odrednica koja je najšire prihvaćena u enciklopedijama, rječnicima, jezično »najprimjerenija« poljskom⁴ i koja je korisnicima najpoznatija.

Nacionalna knjižnica Francuske radi prema vlastitim pravilima RAMEAU koja sadrže rječnik s područjem upotrebe naziva. Rječnik nije zatvoren sustav, već se stalno nadopunjava. Za označivanje se upotrebljavaju samo autorizirani nazivi; nedeskriptori i »odbačeni« nazivi nalaze se na popisima uputnica.

Ruska Nacionalna knjižnica radi prema vlastitom neobjavljenom popisu predmetnih odrednica.

Načelo sinonimije već se provlačilo kroz prethodno načelo jedinstvene odrednice što je i razumljivo jer je sinonimija ili kvazisinonimija razmjerno česta i važna kod određivanja preferiranog naziva, to jest jedinstvene odrednice.

Kod primjera Kongresne knjižnice vidimo da se ne poštuje dosljedno sintaktičko načelo. Tako, na primjer: **Pjesme, Irske** za **Irske pjesme**, ili **Umjetnost, Francuska** za **Francusku umjetnost**. To je vidljivo kod primjera koji su pokazani za sinonimiju. Sinonimija se rješava uputnicama, *vidi*:

Zanimljiv je primjer Njemačke knjižnice koja kod kvazisinonima zapravo govori o antonimima. Kad postoji »pozitivan« i »negativan« naziv, upotrebljava se »pozitivan« naziv. Primjerice, za dokument koji govori o neposuđivanju knjiga iz knjižnice upotrebljavaju se predmetnice **Knjižnice / Posuđivanje**. Pitanje je koliko takvo označivanje točno utvrđuje sadržaj dokumenta.

Kod užeg i šireg naziva rade neke iznimke. Primjer:

Novine

Za: Dnevne novine, *vidi*: Novine

(postoji i odrednica: Tjednik)⁵

Portugalska Nacionalna knjižnica donosi jasnu definiciju što su sve sinonimi: riječi koje imaju isto značenje, kvazisinonimi, varijantni izgovori, kratice i akronimi, alternativni oblici imena, istovrijedni oblici u drugim jezicima... U primjerima se navode kao sinonimi i zastarjeli jezični oblici. Sinonimi se uvijek rješavaju uputnicama *vidi*:

Poljska Narodna knjižnica donosi rješenja za sintaktičke sinonime, to jest sintagme. U njihovim rješenjima zanimljivo je da imena gradova ne mogu biti pododrednice, već samo odrednice. Primjer »trgovina u Poljskoj« ima odrednice **Trgovina — Poljska** jer »trgovina ne može biti pododrednica imenu države« (isto, 42). Zašto ime države može biti pododrednica, a ime grada ne može, nije objašnjeno. Za zemljopisna imena se upućuje na suvremen naziv, što je česta praksa u mnogim knjižnicama, iako je za, primjerice, arheološke dokumente to možda neprimjereno.

Francuski RAMEAU navodi kao nedeskriptore i međunarodne identifikacijske brojeve, što će vjerojatno s vremenom trebati usvojiti i druge knjižnice.

4. To znači da, primjerice, poljski jezik prevodi međunarodne nazive i tako će se lingvistika naći pod jedinstvenom odrednicom **Językoznawstwo**.

5. O ovakvim bi se rješenjima valjalo raspraviti, premda vjerojatno Nijemci imaju dobru argumentaciju za takve odrednice.

Načelo homonimije

Kongresna knjižnica upotrebljava kvalifikatore u okruglim zagradama za pojašnjenja, nazive disciplina i kategorije pojmova, poput **Analiza (Filozofija)**. U nekim slučajevima se ne koriste zagrade, već adjektivni kvalifikatori, npr. **Matematička analiza**. Ovdje se radi o nazivima koji su prihvaćeni u terminološkoj praksi kao sintagme.

Njemačka knjižnica ne donosi kvalifikatore kod najčešćih i najpoznatijih značenja pojma, npr. **London**, ali **London (SAD)**.

Portugalski SIPORBASE pokazuje se kao pomno razrađen sustav. Temelji se na postojećoj znanstvenoj i stručnoj terminologiji sa standardiziranim i kontroliranim rječnikom. Kvalifikatorima se u zagradama rješava homonimija i dvosmislenost, područjem primjene se određuju okviri primjene pojma, uputnicama se kontrolira sinonimija i općim se uputama donose potrebna dodatna objašnjenja.

Za razliku od njemačke upotrebe kvalifikatora, oni se uvijek upisuju uz homonimski pojam. Tako će se ovdje uz engleski **London** obavezno pojaviti (**Engleska**) kao kvalifikator. Ta se varijanta čini dosljednija i preciznija. SIPORBASE donosi i ograničenja za kvalifikatore: oni se ne pojavljuju kod terminološki prihvaćenih sintagmi poput **Matematička analiza** (vidi: isti primjer Kongresne knjižnice), ne pojavljuju se kod pojašnjenja pojmova poput **Fotografija — Primjena u znanosti**, niti kod pojmova koji su u nekom odnosu, npr. **Televizija i obrazovanje**.

Španjolska Nacionalna knjižnica daje prednost kvalifikatorima u obliku pridjeva, a ne kvalifikatorima u zagradama. Tako se analiza u kemiji nalazi pod odrednicom **Kemijska analiza**, a ne **Analiza (Kemija)**. Kvalifikatori u zagradama upotrebljavaju se za razlučivanje homonima i ograničenje područja primjene npr. **Realizam (Književnost)**. Zemljopisna imena obrađuju se kao u Njemačkoj kod primjene načela jedinstvene odrednice.

Poljska Narodna knjižnica homonime specificira sa zarezom npr. **Psaltir, glazbalo**. Nazive koji su složene sintagme navodi takvima kakvi jesu, npr. **Kemijska analiza** ili **Matematički modeli**.

Semantičko načelo

Knjižnice prema definiciji semantičkog načela donose svoje primjere hijerarhija, istovrijednosti i koordinacije.

Njemačka knjižnica donosi definicije što su sve relacijski ili asocijativni pojmovi koje povezuje uputnicama *vidi i*; npr. **Učenje** *vidi i*: **Poučavanje**. Takoder obvezatno upućuju na prvi viši ili niži pojam u hijerarhiji, npr. **Roman** *vidi i*: **Povijesni roman**.

Portugalska SIPORBASE donosi detaljne definicije s primjerima primjene semantičkog načela, koja sama zaslužuju da budu prevedena u cijelosti kao dobar primjer promišljenog i dosljedno razrađenog jezika za predmetno označivanje.

Primjeri za hijerarhijske odnose:

Antibiotici; Lijekovi (viši pojam), ili: **Klasična glazba; Glazba** (viši pojam).

Primjer za odnose dio/cjelina:

Etnologija; Socijalna antropologija (viši pojam)⁶.

Iranska nacionalna knjižnica izrađuje listiće za predmetne odrednice na kojima se vide sve naknadno unošene promjene⁷.

Nacionalna knjižnica Kanade, kao i sve knjižnice svijeta s razvijenim predmetnim sustavima, u velikoj količini upotrebljava sve vrste uputnica jer ih smatra vrlo važnim za pretraživanje.

Norveška središnja knjižnica iz Osla donosi čak sedam vrsta asocijativnih odnosa, a između ostalih primjera donosi primjer antonimije npr. **Militarizam; Antimilitarizam**. Zanimljivo je to načelo usporediti s načelom »pozitivnih« i »negativnih« naziva kojima se služi Njemačka knjižnica pri načelu sinonimije. Norveška rješava i pitanje polihijerarhijskih odnosa. Tada se upućuje na sve hijerarhije, npr. **Klavirska glazbala** *vidi: Piano*, i **Žičana glazbala** *vidi: Piano*. Za primjere koordinacije nudi čak osam podjela.

Unutar francuskog RAMEAU-a kulturološki je zanimljiva činjenica da se za asocijativne odnose (između ostalih) navodi ovaj primjer: **Zeus (grčko božanstvo)** *vidi: Jupiter (rimsko božanstvo)*. Bilo bi zanimljivo vidjeti zadržavaju li se asocijacije samo na ta dva imena ili postoje i asocijativne veze s drugim božanstvima grčke i rimske mitologije ili pak, neeuropskim božanstvima. Unutar zemljopisnih imena, RAMEAU kao odrednice nudi i imena arheoloških i drevnih, nepostojećih lokaliteta (usp. poljski primjer kod načela sinonimije). Iz primjera nije vidljivo povezuje li se odrednica s mogućim suvremenim lokalitetom.

Svi primjeri za rješavanje semantičkog načela su bili jednostavni i uglavnom jasni. Šteta što se nitko od autora odabranih primjera nije odvažio ponuditi rješenje za neke nazive problematične upravo na razini semantike. Tako npr. kako rješavaju mnogoznačne pojmove poput paradigma, ili struktura, pa onda i strukturalizam ili puno stariji naziv retorika koji prema Websteru ima (barem) osam značenja?

Sintaktičko načelo

Kongresna knjižnica nema općeg pravila za korelaciju elemenata složenih naziva (*Principles 95*), kao što smo već mogli vidjeti iz prethodnih primjera (kod načela sinonimije). Nove se odrednice slažu prema postojećim primjerima unutar pojedine discipline ili »polja znanja« (isto, 95). Tako su kod njihovih odrednica postojeći svi zamislivi oblici slaganja sintagmi: slijed prirodnog jezika, podjele dokumentacijskog jezika (hijerarhije), korištenje kvalifikatora i dr., a navedene su i iznimke. Takav način rada zacijelo nudi »slobodnije ruke« knjižničaru za obradu, ali svakako nije primjer dosljednog sustava.

6. U hrvatskoj su stručnoj terminologiji etnologija i socijalna antropologija pojmovi na razini sinonimije, s time što struka daje prednost nazivu etnologija.

7. To podsjeća na stare matične listiće u knjižnicama koji su sadržavali takve podatke.

Njemačka knjižnica ima vrlo složen, precizan sustav slaganja predmetnih oznaka u složene predmetne odrednice. Pododrednice upotrebljava kada nije moguće izraziti sadržaj jednom odrednicom, i to najviše pet pododrednica.

Primjer: Za studiju nordijske recepcije njemačke barokne književnosti, predmetnice su sljedeće:

Barok / Književnost / Njemačka / Recepcija / Nordijske zemlje / Povijest 1600–1800.

S obzirom na to da tvorba njemačkog jezika omogućuje vrlo dugačke složenice, kod oblikovanja odrednica se ide na podjelu tih »predugačkih« oblika. Tako se naziv **Lärmschwerhörigkeitsprophylaxe** dijeli na dvije odrednice: **Lärmschwerhörigkeit** i **Prophylaxe**.

SIPORBASE daje detaljne primjere i pravila za slaganje odrednica. Od svih primjera čini se korisnim istaknuti pravilo slaganja pododrednica: Glavna odrednica — tematska pododrednica — zemljopisna pododrednica — vremenska pododrednica — pododrednica oblika. To je primjer nizanja za različite kategorije pododrednica. U slučajevima kad nema raznih kategorija, treba upotrebljavati logični slijed.

Primjer:

Turizam – Algarve (Portugal)–1980 – <Statistički podaci>

Zemljopisna pododrednica može biti samo jedna pa tako publikacija koja se bavi obrazovanjem odraslih u dva mjesta dobiva odrednicu za svako mjesto:

Obrazovanje odraslih — Bragança (Portugal);

Obrazovanje odraslih — Coimbra (Portugal)

Norveška Središnja knjižnica iz Osla pri opisivanju sadržaja predmetne odrednice služi se pomoćnim oznakama poput DDC ili UDC, i to naravno u slovanom obliku (osim kod vremenskih pododrednica). Tako su primjeri: **Crkve — Restauriranje ili Zoologija — Povijest ili Norveška — Povijest — 1814.**

Poljska Narodna knjižnica upotrebljava isti slijed pododrednica poput SIPORBASE (vidi: gore) s time što ima dozvoljen broj pododrednica za svaku kategoriju.

Francuski RAMEAU nudi razne opcije za slaganje predmetnih odrednica: sintaktički slijed, inverzije, kvalifikatore..., poput Kongresne knjižnice. Uz svaku vremensku pododrednicu stavlja se pododrednica Povijest i razdoblje (npr). **19. stoljeće.**⁸

Nacionalna knjižnica Rusije kod složenih predmetnica daje prednost inverzijama.

Načelo dosljednosti

Njemačka knjižnica pod načelom dosljednosti donosi pravopisna rješenja koja se izvode iz postojećih enciklopedija i rječnika. Ovdje se primarno radi o imenima i pojmovima koji nisu njemačkog podrijetla poput: **Zyclo...** vidi: **Cyclo** ili **Foto...** vidi: **Photo...** Također se prikazuju rješenja za pisanje velikog i malog slova na početku riječi kao i slučajevi pisanja crtice između riječi. Riječi

8. Čini se da je tu pododrednica povijest redundantna.

koje (još) nemaju prevedenicu u njemačkom jeziku⁹ navode se prema grafiji u jeziku izvorniku poput: **Information retrieval**. Također se nižu pravila za pisanje naziva u jednini ili množini.

Kanadska Nacionalna knjižnica, kao ni poljska Narodna knjižnica, nemaju nikakvih paragrafa relevantnih za načelo dosljednosti.

Ni francuski RAMEAU ne donosi neka pravila koja bi izričito govorila o načelu dosljednosti, ali neka pravila mogu ilustrirati to načelo. Jedno od njih je posebno zanimljivo: pododrednica **Kontroverzna literatura** smije se upotrebljavati samo kod vjerskih i filozofskih tema, a ne kod političkih. Za političku literaturu može se u sličnim slučajevima upotrebljavati pododrednica **Pamfleti** (*Principles 131*). Nije rečeno što se radi kod drugih žanrova književnosti u sličnim slučajevima ili kod drugih *non-fiction* djela koja također mogu biti »kontroverzna«.

Općenito, načelo dosljednosti u navedenim se primjerima svodi uglavnom na primjere koji se odnose na pravopis određenog jezika, pitanje oblikovanja odrednica u jednini ili množini i pisanja imena. Iz tih se primjera ne uspijeva iščitati što zapravo znači načelo dosljednosti.

Načelo imenovanja

Načelo imenovanja se, u pravilu, oslanja na oblike imena (osobnih, obiteljskih, zemljopisnih i korporativnih) koji se upotrebljavaju u katalozima (u prvom redu abecednim — autorskim), kazalima i bibliografijama, odnosno prema odgovarajućim pravilima katalogizacije koja upotrebljava određena ustanova ili država. To se odnosi i na naslove predmeta dokumenata.

Kao primjer: francuski RAMEAU ne sadrži pravila za vlastita imena, korporativna tijela i zemljopisne odrednice, niti za anonimne i naslove periodike. Pojedine se knjižnice koje upotrebljavaju RAMEAU upućuju na upotrebu francuskih standarda za oblikovanje imena i naslova. Za imena božanstava, mitskih bića i likova iz fikcije upućuje se na francuske oblike imena prema enciklopedijama i rječnicima. Naslovi se obrađuju prema pravilima za katalogizaciju koja se upotrebljavaju za izradu autorskih, naslovnih i abecednih kataloga.

Načelo potvrđenosti

Kongresna knjižnica nastoji oblikovati novu predmetnu odrednicu čim se pojavi neki novi pojam u određenom dokumentu. To znači da smatraju dovoljnim samo jedno pojavljivanje pojma da bi ga smatrali potvrđenim. Ako se (još) ne može jasno definirati novi pojam, upotrebljava se postojeći naziv koji najbliže označava sadržaj dokumenta.

Njemačka knjižnica upućuje sa zastarjelih naziva ili naziva koji se više ne koriste, na suvremene nazive koji postaju predmetne odrednice. Kod promjena značenja izrađuje se unakrsna uputnica. Ne izrađuje se potpuna mreža hijerar-

9. Njemački je jezik izrazito introvertiran, što znači da teži prevodenju stranih naziva.

hija, već samo za odrednice koje su zabilježene prema postojećim dokumentima.

Nacionalna knjižnica Irana ne oblikuje novu odrednicu na temelju samo jednog dokumenta, već je potrebno da je pojam potvrđen u barem tri dokumenta pa se potom izrađuje nova predmetna odrednica.

Španjolska Nacionalna knjižnica smatra da je kod pojma koji još nije zabilježen u izvorima, njegovo pojavljivanje u dokumentu dovoljan dokaz njegove potvrđenosti.

Poljska Narodna knjižnica oblikuje predmetne odrednice u prvom redu prema postojećim nazivima u priručnicima, enciklopedijama, rječnicima i već ranije indeksiranim dokumentima.

Francuski RAMEAU nastoji razvijati svoje odrednice u skladu s potrebama korisnika i u stalnom je kontaktu s njima. Korisnici RAMEAU-a mogu predložiti oblikovanje ili mijenjanje postojećih predmetnih odrednica. Svaki zahtjev korisnika treba biti popraćen citatima iz djela prema kojima se traži promjena ili nova odrednica. Ured za predmetno označivanje u okviru polugodišnjeg časopisa RAMEAU redovito upozorava na važne izmjene unutar sustava predmetnih odrednica.

Nacionalna knjižnica Rusije uvodi nove predmetnice prema istim pravilima kao i Poljska narodna knjižnica.

Valja zabilježiti da je kod načela potvrđenosti doneseno vrlo malo primjera zato što je stav o tome odakle preuzeti jedinstvenu odrednicu teško pretočiti u primjere.

Korisničko načelo

Kongresna knjižnica nudi više pravila koja se odnose na uvođenje novih odrednica na temelju jezične upotrebe, premda ističu da ne postoji uvijek konsenzus oko terminologije za pojedine pojmove. Donose primjere za odrednice koje su prije bile u inverziji, ali se tijekom vremena pokazala prihvatljivija varijanta prirodnog jezika:

Starije žene (ne Žene, starije); Poljoprivredna kemija (ne Kemija, poljoprivredna).

Kada je potrebno odabrati između znanstvenog naziva i naziva iz općeg jezika, Njemačka knjižnica za predmetnu odrednicu bira naziv koji se upotrebljava u enciklopedijama.

Portugalska Nacionalna knjižnica ima pravilo prema kojem promjene u terminologiji koje se javljaju u jeziku treba pratiti promjenama u dokumentacijskom jeziku, to jest jeziku predmetnog označivanja. Daje se prednost portugalskoj terminologiji, osim u ovim slučajevima: 1. kad ne postoji odgovarajući naziv u portugalskom, 2. kada se strani naziv češće upotrebljava od domaćeg i 3. za znanstvenu terminologiju u pojedinim znanstvenim disciplinama (npr. latinsku).

Za razliku od prethodnih primjera za korisničko načelo koji su dosta opći, Iranska nacionalna knjižnica govori o korisničkim potrebama. Tako pri izradi predmetnih odrednica valja imati u vidu kako bi ih korisnik mogao tražiti. U tu se svrhu u prvom redu rabe oblici iz prirodnog jezika. Zanimljivo je da kod

nepostojanja perzijskog naziva postoji određen redosljed preuzimanja naziva. Prvo se preuzima iz arapskog, potom iz francuskog, a tek onda iz engleskog¹⁰.

Kanadska Nacionalna knjižnica ponavlja da su njihova pravila proizašla iz pravila Kongresne knjižnice s potrebnim dopunama relevantnim za teme koje se odnose na Kanadu. Radi se u prvom redu o jezičnim, kulturnim i etničkim pojmovima. Navodi se i primjer tretiranja francuskog kao jednog od kanadskih jezika, za razliku od tretmana francuskog u Kongresnoj knjižnici gdje se on obrađuje kao strani jezik. Imena korištena u Kongresnoj knjižnici za kanadske Indijance i njihove jezike, često ne odgovaraju njihovim imenima usvojenim u Kanadi.

Iz vrlo šturog opisa upotrebe predmetnog označavanja prema sustavu Kongresne knjižnice, nije vidljivo da li kanadsko sveučilište Laval slijedi u obradi upute svoje Nacionalne knjižnice.

Nacionalna knjižnica Rusije navodi da je njihov jezik predmetnih odrednica komplementaran s klasifikacijskom shemom, što znači da nije potrebno oblikovati predmetne odrednice za već postojeći broj u klasifikaciji koji označava isti pojam.

Načelo politike predmetnog označivanja

Kongresna knjižnica izrađuje predmetne odrednice samo za teme koje obuhvaćaju barem 20% dokumenta. Raspon broja odrednica iznosi od jedne do šest, osim u posebnim slučajevima, ali nikad više od deset. Ako ima veći broj podtema, tada se izrađuju odrednice koje mogu obuhvatiti više podtema zajedno. Izrađuju se najviše tri pododrednice. Odrednice se izrađuju prema sadržaju dokumenta, a ne prema naslovu koji ne mora točno izražavati sadržaj. Izbjegavaju se subjektivni sudovi o dokumentu i njegovoj vrijednosti.

U Njemačkoj knjižnici pravilo je da je svaki bibliografski nezavisan dokument uključen u predmetnu obradu. Svaka knjižnica može sama odlučiti o tome da li će obrađivati eseje, nesamostalne dijelove višesveščanih publikacija, dokumente heterogenog sadržaja, sitni tisak i drugo.

Kanadska nacionalna knjižnica uočila je potrebu za stvaranjem vodiča za korisnike zbog njihove heterogenosti. Taj se vodič pokazao vrlo korisnim. Važnost komunikacije u današnje doba i mogućnosti pretraživanja obavezuju na izradu pristupačnih alata za pretraživanje. Vodič uključuje sinonime i srodne nazive, brojna tumačenja i upute za razumijevanje sustava i što točnije pronalaženje traženih podataka.

Norveška Središnja knjižnica nastoji na sličan način približiti obavijest korisnicima, s time da oni nude i kontakt sa stručnjakom za predmetno označivanje i druge pogodnosti za korisnike.

Španjolska Nacionalna knjižnica upozorava na važnost izrade predmetnih odrednica za pojedine oblike dokumenata poput enciklopedija i rječnika jer je njihov sadržaj često previše raznovrstan za drugačije označivanje.

10. Povijesno i kulturno gledano, to je sasvim razumljivo.

Poljska Narodna knjižnica ne navodi paragrafe za to načelo. Možda i nema paragrafa jer se sva načela i ne primjenjuju u svim sustavima.

Francuski RAMEAU, poput drugih knjižnica, ima vodič s uputama za snalaženje korisnika među predmetnim odrednicama (*Guide d'indexation*). Veći dio tog vodiča oslanja se na Priručnik za predmetno označivanje Kongresne knjižnice.

Posebno načelo odrednica

Knjižnice i njihovi pravilnici propisuju da predmetne odrednice moraju pokrivati temu dokumenta.

Prema pravilima Kongresne knjižnice, iznimno se mogu davati predmetne odrednice koje pokrivaju šire područje, i to u slučajevima kada nije moguće odrediti točnu odrednicu za sadržaj dokumenta.

Predmetne odrednice Njemačke knjižnice moraju što preciznije određivati sadržaj dokumenta. Isto pravilo ima i Nacionalna knjižnica Portugala, norveška Središnja knjižnica iz Osla, španjolska Nacionalna knjižnica, francuski RAMEAU. Nacionalna knjižnica Rusije primjenjuje to načelo poput Kongresne knjižnice.

Nacionalna knjižnica Kanade ima pravilo prema kojem se podrazumijeva da veće knjižnice izrađuju uže, a manje knjižnice šire predmetne odrednice. Pri predmetnom označivanju su svjesni dinamičkog karaktera predmetnog pretraživanja kao sredstva kontrole univerzalnosti ljudskog znanja. To znanje stalno raste i mijenja se. Polugodišnje se objavljuju suplementi s obavijestima o novim temama.

Zaključak:

Načela izrade jezika za predmetno označivanje rad je od kapitalne važnosti za izradu predmetnih sustava, a čini se da je primjenjiv i šire. To je rezultat gotovo desetogodišnjeg rada vrhunskih stručnjaka iz najvećih knjižnica svijeta. Sama ideja međunarodne suradnje na takvom projektu je, već sama po sebi, vrlo važna. Svjetske knjižnice su dovoljno rano shvatile da je ne samo nužno već i prijeko potrebno u vrijeme opće globalizacije surađivati i izgrađivati međusobno prepoznatljive sustave temeljene na općim, zajedničkim načelima. Kako kaže E. Svenonius u predgovoru: rad »predstavlja trijumf nad konfliktnim jezicima, kulturama i interesima« (*Principles VII*). Rezultat toga shvaćanja je i ovo djelo.

Naravno da takvo pionirsko djelo ima nekih nedostataka i problema. Načelno je problem što pojedini primjeri obrade i izrade predmetnih odrednica nemaju potpuni kontekst pa iz toga proizlazi moguće nerazumijevanje ili pogrešno razumijevanje obrade ili primjera. Neka su načela, čini se, različito shvaćana i nisu dani primjeri koji bi bili međusobno usporedivi. Sva se načela ne primjenjuju u svim navedenim sustavima pa je i to mogući razlog izostanka primjera za neka načela. Ne navode se problematični pojmovi koji bi bili zanimljivi kao primjeri rješavanja predmetnih odrednica, već su primjeri, uglav-

nom, jednostavni. Prema ponuđenim definicijama u publikaciji i predstavljenim primjerima, portugalska SIPORBASE se ističe kao izuzetno dobar i razrađen sustav. To ne znači da su drugi sustavi lošiji, ali je portugalski sustav vrlo dobro predstavljen¹¹.

Bez obzira na neke primjedbe, to je djelo nezaobilazno u svakoj knjižnici pri predmetnom označivanju, a o važnosti tog označivanja danas je suvišno govoriti. Treba napomenuti da ono doprinosi stvaranju višejezičnih tezaurusa i stvaranju alata za pretraživanje svih oblika dokumenata, a tu se ne misli samo na knjižnu građu. Također, oblikovanjem jezika za predmetno označivanje doprinosi se razvoju knjižničarstva kao znanstvene discipline i stvaraju se temelji jedne univerzalne semantike, apsolutne sintakse i zajedničke dubinske strukture, što su silno važni za općelingvistički rad i kojima je težio i veliki indijski knjižničar Ranganathan.

Za predmetno označivanje u Hrvatskoj, gdje ne postoje nikakva pravila na nacionalnoj razini pa je i praksa predmetnog označivanja vrlo neujednačena, ovaj bi rad trebao poslužiti kao pokretač na sustavnom i ujednačenom radu na tom području knjižničarstva u nas kao i na izradi dokumentacijskih jezika primjenljivih i u drugim disciplinama (npr. muzeologiji i arhivistici).

Literatura

1. *LOCIS (Library of Congress information system)*. <http://www.loc.gov>
2. Mihajević, Milica. *Terminološki priručnik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1998.
3. Mikačić, Mira. *Teorijske osnove sustava za predmetno označivanje*. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1996.
4. *Predmetna obradba: ishodišta i smjernice*. /uredile Jadranka Lasić-Lazić <et al.>. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 1998.
5. *Principles underlying subject heading languages (SHL's)*. / Ed. by Maria Ines Lopes and Julianne Beall. München: K. G. Saur, 1999.
6. *Smjernice za izradbu predmetnih preglednih kataložnih jedinica i uputnica*. / <preporučila> Radna skupina za izradbu Smjernica za datoteke predmetnih preglednih kataložnih jedinica Sekcije za klasifikaciju i indeksiranje Odjela za bibliografski nadzor Međunarodnog saveza knjižničarskih društava i ustanova, <s engl. prevela Jelica Lešćić>. Zagreb, Hrvatsko knjižničarsko društvo, 1999.
7. *Subject cataloging manual: Subject Headings*. Washington: Library of Congress, 1985.
8. *Vsebinska obdelava v vzajamnem katalogu: predmetne rubrike: seznam in navodila za oblikovanje*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 1997.
9. Willer, Mirna. *UNIMARC u teoriji i praksi*. Rijeka: Naklada Benja 1996.

11. Jedna od urednica i sastavljačica objavljenih načela je M. Ines Lopez, iz portugalske Nacionalne knjižnice, što je vjerojatno razlog vrlo dobrom predstavljanju SIPORBASE-a.

Principles underlying subject heading languages

The paper deals with description of principles underlying subject heading languages. Definitions of these principles are given together with their review in real systems. Interesting solutions and problems are highlighted.

Ključne riječi: predmetno označivanje, jezici za predmetno označivanje, dokumentacijski jezici
Key words: subject indexing, subject heading languages, documentary languages